

Nyt tidsskrift med perspektiv

ARKIV. TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING. *Udgivet af Rigsarkivet. 1. bd. 1966. 128 s. Kr. 16 årligt.*

Rækken af danske, historiske tidsskrifter er i 1966 øget med et tidsskrift for arkivforskning, udgivet af Rigsarkivet. En kreds af unge og yngre arkivfolk har, ifølge rigsarkivarens forord til det første hefte, taget initiativet til denne nydannelse. I betragtning af indholdet i og udstyret af de nu foreliggende to hefter af tidsskriftet, der bærer navnet Arkiv, må man lykønske ophavsmændene med ideen og Rigsarkivet med, at det har taget den op.

Tidsskriftet skal, skriver rigsarkivaren, være et forum, hvor arkivfolk kan fremlægge resultaterne af deres arbejde med arkiver og administration, og det skal give plads for behandlingen af arkivteoretiske problemer. Også forskere uden for arkivarernes kreds indbydes til at yde bidrag til tidsskriftet.

De to første hefter er i sig selv fuldgyltige vidnesbyrd om, at der har været behov for et sådant forum. En hel række af arkivarer har med gedigne bidrag demonstreret, at der ved arkiverne foregår en forskning, der tilsyneladende nok kan fylde et eget tidsskrift. Det er, hvis man vil låne rigsarkivarens terminologi, netop de unge og yngre arkivarer, der først og fremmest har leveret afhandlingerne, og det tyder godt for den fortsatte videnskabelige produktion inden for etaten.

Ved at skrive den indledende artikel har rigsarkivar Johan Hvidtfeldt dog vist, at tidsskriftet ikke alene skal opfattes som de unges forum. Han indleder tidsskriftet med en række arkivteoretiske »Tanker om kassation«. Det må kaldes en velvalgt optakt, fordi den virkelig antyder nytten af, at vi har fået dette nye tidsskrift. Kassationsproblemet er et af de vanskeligste, men også et af de mest påtrængende spørgsmål for arkivvæsenet. Samtidig berører det begge de klientgrupper, arkiverne må regne for deres: administrationen og forskningen. En drøftelse af kassationer og dermed forbundne vitale arkivspørgsmål vil derfor appellere til mange interesser. En bred drøftelse er nødvendig, og med Arkiv har den fået et sted at udfolde sig.

Allerede i hefte 2 har da også Hvidtfeldts oplæg affødt en protest fra forvaltnings-teorikeren, lektor Lund-Sørensen, der stærkt advarer mod konsekvenserne af dr. Hvidtfeldts tanker om kassation af koncepter. Det er ikke helt let at se, hvor vidtgående rigsarkivarens intentioner m.h.t. kassation af koncepter i realiteten er, men under alle omstændigheder kan det næppe siges for tit, hvad Lund-Sørensen understreger, at koncepterne er den helt uundværlige kilde til belysning af sagbehandlingen i praksis, af baggrunden for de enkelte beslutninger og for beslutningssystemet som helhed, for bestemmelsen af kompetencer og indflydelsessfærer i de enkelte beslutningsenheder etc. En generel kassation af koncepter ville derfor forskningsmæssigt have uoverskuelige følger.

I det hele taget har kassationsproblemet mange facetter, når forskningens behov og muligheder skal tilgodeses. Antagelig vil det i den forbindelse være nødvendigt først at danne sig en helt klar forestilling om, hvor differentieret forskningens behov og muligheder er i praksis. Og på dette område sker en stadig udvikling. Arkivernes benyttelse er ikke mere udelukkende traditionelt arbejdende historikere. Forskere fra andre områder søger i stigende grad efter arkivalisk dokumentation, og den tendens vil antagelig forstærkes med det resultat, at arkiverne vil stå over for en langt mere differentieret efterspørgsel efter dokumentation end i øjeblikket.

Lidt af problematikken spores i Niels Petersens grundige »Kommentarer til norsk arkivreform«. Under læsningen af dem må man spørge, om ikke også mulighederne for elektronisk behandling af massedata vil få indflydelse på, hvad der bør gemmes. I de norske overvejelser er det tydeligt, at regnskabsbilag og i det hele taget store mængder regnskabsmateriale i øjeblikket betragtes som en dødvægt i arkiverne. Derfor er fristelsen til kassationer stor.

Men bliver dette stof ved at være ubrugeligt, når de nye tekniske muligheder tages i brug og udnyttes? Tænk, hvis man havde haft regnskabsmateriale til en beregning af bondereformernes økonomiske virkninger. Skal man forholde næste generations historikere og andre samfundsvidenskabsfolk muligheden for at beregne de samfundsmæssige konsekvenser af øjeblikkets landbrugspolitik? Kan vi risikere kun at gemme statistikernes færdige tabeller og totalresultater og ikke basis-materialet, så det kan underkastes ny bearbejdelse under ny synspunkter af forskere som råder over den nødvendige tekniske uddannelse og de nødvendige hjælpemidler?

Problemerne er mange, og man må ønske det nye tidsskrift held og livskraft til at provokere diskussion af dem. Rigsarkivarens oplæg er ikke mindst værdifuldt ved at have ægget til videre debat.

Grænserne for tidsskriftets emneområder er iøvrigt draget så tilpas vidt, at også emner uden direkte tilknytning til arkivvæsenet kan optages. Et par af afhandlingerne er mere af alment historisk end af arkivmæssig interesse. Det gælder Andreas Jørgensens bidrag om »Borger og bonde på Møn i det 18. århundrede« og Frank Jørgensens påvisning af den internationale baggrund for »Et indgreb i håndværker-svendenes frie vandringsret i 1835«. Det kan kun vække tilfredshed hos læseren, at man på denne måde undgår et alt for snævert arkivteknisk sigte med tidsskriftet.

De fleste af bidragene behandler dog rimeligt nok emner vedrørende arkiver og administration. Johan Jørgensen skriver kyndigt om »Øverste sekretær Erik Krag's virksomhed i Danske Kancelli indtil 1657« og Thelma Jexlev giver grundlæggende oplysninger »Om anvendelsen – og anvendeligheden – af papir som dokumentmateriale i danske middelalderbreve«. Vello Helk spænder synskredsen ud over det lokalt danske med en beretning »Om pommerske matrikler og matrikelkort i dansk besiddelse« – en afhandling, der er langt mere spændende, end dens knitrende tørre titel antyder. Et morsomt stykke arkivhistorie er også Paul G. Ørbergs »Et mislykket reformforsøg i retsbetjentarkiverne«, og Grethe Ilsøe giver i afhandlingen om »Det kgl. bygningsinspektorat« et forbilledligt eksempel på, hvor nyttig for arkivbenytterne og hvor samfundsmæssigt interessant administrationshistorie er.

Denne opregning af alle bidragsydere og bidrag er foretaget for at dokumentere værdien af det nye tidsskrift og vise, hvor bredt et publikum det henvender sig til. En skønhedsplet er det, at en anmeldelse af nordmanden Knut Dahl Jacobsens centrale disputatsarbejde, »Teknisk hjælp og politisk struktur« fra 1964 bringes uden

navn eller signatur. Anmeldelsen hører absolut hjemme i tidsskriftet, men da der er tale om mere end et simpelt referat, skylder man både forfatteren og læserne en antydning af vurderingsmandens identitet og dermed hans kompetence. Han kunne iøvrigt godt være bekendt at lægge navn til.

H. P. Clausen

Tysk etnologis dilemma

WOLFGANG JACOBET: BÄUERLICHE ARBEIT UND WIRTSCHAFT. *Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Volkskunde. Akademie-Verlag, Berlin 1965 (= Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde. Bd. 39). 262 s.*

Inden for den etnologiske litteratur i Tyskland foregår der i disse år en livlig virksomhed for at udrede, hvad der egentlig skete med faget og fagets folk under nazitiden i et forsøg på at besinde sig på, hvordan det kunne ske, at etnologien (die Volkskunde) kunne prostituere sig i den grad, den gjorde. Et typisk udtryk for dette rydningsarbejde er *Hermann Bausingers* oversigt: *Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde* (i *Zeitschrift für Volkskunde* 1965, 177–204), hvor nødvendigheden af, at et sådant rydningsarbejde udføres, påpeges. For ganske vist ville man formode, at alt dette nu var forbi, og at det ville være let at skelne mellem forskning og ideologi (= tendentiøs fordrejning af forskningen for at tjene det tredje riges politiske interesser), men som det følgende vil vise, er det ikke uden forbehold rigtigt.

Selv for folk af faget kan det være vanskeligt at skelne og vanskeligt at holde sig fri af smitten. Det hænger sammen med selve faget og dets definition, hvor det som et – betænkeligt – kuriosum kan nævnes, at i årene mellem 1890 og 1952 fandtes ikke færre end 91 definitioner på spørgsmålet: »Was ist Volkskunde?« Bausinger opstiller problemet således: »Volk« er ingenlunde et entydigt begreb, og helt fra den tyske »Volkskunde«s begyndelse kan man nære mistanke om, at der i den fandtes anskuelser repræsenteret, som intet havde med videnskaben at gøre. Med andre ord: man må regne med muligheden af, at nationalsozialismen ikke førte fremmede ideer ind i den tyske etnologi og heller ikke forstærkede perifere elementer, men at den gav centrale ideer i denne videnskabelige disciplin vægt. Netop dette gør et opgør med disse tendenser så nødvendigt.

Dette er nu sagen set under hensyntagen til forskningen, men Bausinger gør med rette opmærksom på smitten fra de inficerede ideer, der bredte sig ud i befolkningen og især påvirkede anskuelserne hos en indflydelsesrig mellem- og formidlergruppe. Også her gælder det, at inficeringen ikke begyndte med 1933, og at den heller ikke hørte op efter 1945. Meget af dette fortsætter, og enhver ved af erfaring, hvor vanskeligt det er at komme noget til livs, uanset hvor tåbeligt det er, når det blot engang har fået officielt stempel eventuelt ved at være trykt.

Bausinger giver iøvrigt et slående eksempel på, hvor vanskelige og forviklede forholdene var i det tredje rige for etnologiens udøvere: musikforskeren, æstetikerens, og etnologen Kurt Huber hørte til søskendeparret Scholls modstandsgruppe og blev henrettet i juli 1943. Men læser man hans afhandlinger over folkesang og -dans, så

virker sprogbud og tankegang nært beslægtet med nazismens. Hans skæbne bærer altså vidnesbyrd om den daværende åndelige situations modsigelsesfyldte og komplekse karakter.

Kort efter krigen plæderede den tyske sociolog Heinz Maus for at afskaffe faget »Volkskunde« blandt andet på grund af sammenblandingen med nazistisk tankegodt, men det tager Bausinger afstand fra og hævder, at netop på grund af inficeringen af etnologien, må den også være stedet, hvor rydningen skal foregå og nye, sunde anskuelser skal indplantes. Derfor tillægger han lærdomshistorien i dette fag en ganske særlig betydning.

Hermed er vi nået frem til Jacobeits bog, der anskuer den tyske etnologis historie ud fra et ganske bestemt synspunkt, nemlig om den har beskæftiget sig med bondens arbejde og arbejdsredskaber (altså med det vi herhjemme kalder materiel folkekultur). Det kan synes en meget stærk indsnævring af behandlingen, men viser sig ved gennemlæsningen at ramme noget meget centralt, som får forfatteren til at sige noget væsentligt om tysk etnologis historie og situation. Bogens behandling er omfattende og veldokumenteret og et godt udtryk for Jacobeits store lærdom og alsidige orientering.

Jacobeit tager sit udgangspunkt i brødrene Grimms indsats og påviser, hvordan der herudfra udvikles to modsatte retninger af tysk kulturhistorisk forskning, den ene med et helhedssyn, der også omfattede hverdagen og arbejdslivet, den anden med et ensidigt syn, der ville rense etnologien for alle uvedkommende studieobjekter af materiel art og udelukkende samle sig om den åndelige kultur (udtrykt i begreber som: Volksgeist, später die Volksseele oder das Geistig-Seelische im Volk).

Betegnende nok blev det første synspunkt især hævdet og praktiseret af nabo-discipliner som arkæologi, sprogforskning, etnografi, agrarhistorie og topografi. Redegørelserne herfor er bogens andet afsnit. I tredje afsnit behandles det forsøg, som Jacob Grimms elev, sprogforskeren Karl Weinhold i 1890 gjorde på at konsolidere den tyske etnologi ud fra helhedssynspunktet og forene modsætningerne, fremsat i en programartikel: »Was soll die Volkskunde leisten?« og støttet ved dannelsen af Verein für Volkskunde med eget tidsskrift. Det gav desuden stødet til oprettelsen af folkemuseer og i påbegyndelsen af mere omfattende undersøgelser f. eks. af bondehuse og folkekunst.

Weinholds forsøg mislykkedes imidlertid, selv om der stadig fandtes forskere, der vedblev at arbejde efter de nævnte hovedsynspunkter. Det blev den »åndelige« retning, der blev dominerende både i teoridiskussionen og i organisatorisk henseende. 1904 dannede denne retning et nyt forbund, Verband deutscher Vereine für Volkskunde, hvor retningens »psychologistische« synspunkt helt sejrede. Om dette handler bogens fjerde afsnit, hvor der også udførligt gøres rede for de misbrug, der blev gjort af forbundet. Utvivlsomt forfægtede de forskere, der førte anskuelserne til sejr, deres synspunkter ud fra rent videnskabelige grunde, men den nye definition af etnologien tiltrak kredse, som efter det stortyske riges grundlæggelse så, at etnologien kunne bruges i imperialismens tjeneste. Misbrugene begyndte altså længe før nazismen, men blev under den langt mere omfattende og farlige. Hvorfor og hvordan det skete, forklarer Jacobeit i enkeltheder. Som en af hovedårsagerne anfører han det dominerende nationale (det »echt-deutsche«) synspunkt, der atter og atter betonedes som etnologiens væsen.

Her er det af værdi at anføre, hvad professor Sigfrid Svensson, der fra universitetet

i Lund var en opmærksom og nøgtern iagttager af tysk etnologis fremfærd i årene mellem de to verdenskrige, har at sige om dette fænomen. Det citeres af Jacobeit: »Når etnologien i andre lande er lokalt begrænset, så er det sket af praktiske grunde, men i Tyskland ligger i denne begrænsning et forskningsprogram; »deutsch« i betegnelsen »deutsche Volkskunde« har et andet indhold end »nordisk« i »nordisk folklivsforskning« . . . , som iøvrigt betegner sig klart og tydeligt som en sammenlignende videnskab. Denne omstændighed har medført, at den tyske etnologi er blevet et følsomt politisk instrument, hvorfor den da også på særlig måde har været udsat for tidens forskellige politiske, kulturelle og pædagogiske strømninger«.

Her tænkes bl. a. på Blut- und Boden teorierne, som vi fik ført ind på livet lige før og under krigen, men at forkrøblingen af etnologien har været langt ældre og har haft mange flere facetter, det har man nu mulighed for at følge gennem de nævnte arbejder. I tilgift til sin veldokumenterede fremstilling har Jacobeit en fyldig litteraturoversigt og en tidstavle, der tillader en hurtig orientering i de væsentligste begivenheder inden for tysk etnologi.

Jeg finder det af den største vigtighed, at danske forskere nu har muligheder for at vurdere den etnologiske aktivitet i vort store naboland, især da tysk etnologi med fornyede kræfter rejser sig efter selvbesindelsen.

Holger Rasmussen

Fiskerihistorie

H. K. KRISTENSEN: GAMLE SYDVESTJYSKE FISKERLEJER. *Et bidrag til vestkystfiskeriets historie. Skrifter nr. 1, udgivne af Historisk Samfund for Ribe Amt. Varde 1965. 218 s., ill. Pris 27 kr., medlemspris 25 kr.*

H. K. Kristensen har følt det som en forpligtelse at skrive denne bog, og det er man taknemmelig for, eftersom litteraturen om dansk fiskeris kulturhistorie endnu ikke er særlig fyldig. Forfatteren har koncentreret sin skildring om den del af landet, hvor han er særlig hjemme og har takket være sin store fortrolighed med det arkivalske materiale fra området kunnet give væsentligt nyt. Det supplement, som de Oederske efterretninger fra 1771 kunne have givet, er dog undgået ham, selv om besvarelserne fra Tyske Kammer lige nævnes på s. 143.

Hovedbidraget er blevet de ca. 100 sider, hvor fiskerlejerne gennemgås og skildres væsentlig ud fra lensregnskaber og tingbøger. Det drejer sig i de allerfleste tilfælde om temporære beboelser, hvor de aktive deltagere i fiskeriet (fiskere og esepiger) vidt omkring fra flytter ud og holder til i primitive boder, så længe fiskeriet står på. Udenfor fisketiden lå lejerne folketomme hen.

På disse lejer har der været livlig aktivitet i sæsonerne ikke blot af fiskere og deres hjælpere, men af alle dem, der søgte til for at slå mønt af fiskeriet. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af arkivmaterialet og af den tradition, som er sikret fra den sidste periode af det gammeldags fiskeri, som vedblev til tæt henimod år 1900 på visse af pladserne. Det gælder f. eks. lejet Nyminde, hvor forfatteren ejendommeligt nok for den sidste periodes vedkommende har renonceret på de primære iagttagelser, som findes hos A. J. Smidth og Henrik Krøyer og som er meget detaljerede.

Det er forfatterens store fortjeneste at have lokaliseret og beskrevet de mange lejer, der fandtes fra sydenden af Ringkøbing fjord langs kysten ned til Vidåen og

på øerne ud herfor. Mange af dem var indtil nu blotte stednavne ofte uden en fikseret plads. Den kombination af arkivmateriale, topografiske iagttagelser og gamle kort, som har betinget resultaterne, demonstreres smukt ved f. eks. redegørelsen for lejet Sønderside, der var det betydeligste af dem alle igennem den længste tid af den periode, bogen behandler.

Bag hovedparten af afsnittene ligger byen Ribe og dens interesser i fiskeriet og dets produkter. Tidligt i middelalderen fik disse interesser et kontant udtryk gennem gavebrevet på byens forstrande af 1292. Forfatteren gør rede for, hvad denne forstrandsret betød og følger ribeborgernes deltagelse i fiskeriet og fiskehandelen på de enkelte pladser. Det er derfor også naturligt at behandle det store sildefiskeri ved Helgoland i den sene middelalder og den stærke danske deltagelse heri.

Ud over beskrivelsen af lejerne har forfatteren vigtige afsnit om fartøjer og redskaber, om sandtold og andre afgifter, om det specielle fiskeri, der blev drevet i vadehavet og om handelen med fisk. Der kan her måske være grund til et par notater. På s. 11 gengives og kommenteres Rostocks beskrivelse af fiskeforbruget i Ribe (o. 1670). Heri nævnes »Skalle Blinkøye«, som Kristensen forklarer som en art skaller. Jeg tror, tilnavnet skal opfattes karakteriserende som i den gamle jyske talemåde, hvor den utro kone siger: »Skalle Blinkøje den smukke skal min mand ha' med fedt til, Abor Skrutryg den grimme skal min karl ha' med smør til«, idet skalle er en ringere fisk end aborre (Thorkild Gravlund, Dansk Folkekarakter, 1911, s. 32). Sammesteds forklares fiskeredskabet »togger« som et våd. Det er en upræcis karakteristik. Utvivlsomt menes hermed et såkaldt grimegarn med 2 eller 3 netvægge, hvor det løse, småmaskede indernet kan danne poser gennem de store masker i ydergarnet (se Kristen Møller i Danske Folkemål XV, 1947-49). På s. 12 og gentagne gange senere nævnes fiskeri ved at sætte »sticker«. Kristensen kan ikke give nogen sikker tolkning, og det kan jeg heller ikke, men jeg vil dog henlede opmærksomheden på vadehavets skullergårde, som beskrives nærmere s. 136 f. En hovedbestanddel af dem udgøres af korte stænger ell. l., der stikkes ned i havbunden. Når der s. 33 nævnes, at krogene fæstnes til »bakkernes« tavser med en »tavserolle«, så formoder jeg, der er tale om en lapsus, idet tavserollen bruges til at tvinde tavser på.

Et overordentligt vigtigt afsnit behandler afgiften af fiskeriet, hvor forfatteren giver belæg til Stoklunds korte omtale heraf i Kulturhistorisk Leksikon (IV, 316). William Christensen havde fat i problemet i sin Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, men Kristensen har et langt fyldigere materiale med påvisning af, hvor afgiften gik hen. I behandlingen af østersfiskeriet er det lidt forvirrende, at der en 3-4 gange bruges betegnelsen musling for østers, selv om østersen ganske vist er en sådan.

I det afsluttende afsnit gives endelig en sammenfattende karakteristik, der betegnende nok hedder: Fiskeren til havs og på land. Kristensens beskrivelse slutter nemlig med den tid, da specialiseringen, der gjorde ende på fiskerbøndernes virke, sætter ind. I beskrivelsen af bodebebyggelsen har forfatteren ikke fået Stoklunds lille, udmærkede redegørelse fra Fiskeri- og Søfartsmuseets årsskrift 1964 med, men iøvrigt rundes behandlingen af med en gennemgang af alle de væsentlige sider af fiskerbondens adfærdsmønster. Bogens illustrationer er ikke mange, men de, der er, er gode.

Holger Rasmussen

Drikkevand i historisk, administrativ og lægelig belysning

PER JENSEN: DRIKKEVANDSUNDERSØGELSER. *Et bidrag til belysning af drikkevandsforsyningen i danske landdistrikter. København. Costers bogtrykkeri 1966. 284 s. Pris 35 kr.*

Ovennævnte værk, der forsvarede for den medicinske doktorgrad den 25. oktober 1966, har naturligt nok medicinsk-hygiejnisk sigte, men fortjener også opmærksomhed blandt lokal- og rigshistorikere, således som forfatteren har løst sin opgave.

Vandforsyningen af den danske befolkning har været stærkt debatteret i de seneste år, og mere specielle opgaver har fundet en definitiv løsning, f. eks. i Tønder-Højermarsken, se sidst Sønderjysk Månedsskrift 42 (1966) s. 244. Det er ikke tilfældigt, at opmærksomheden koncentrerer sig om landdistrikterne, eftersom købstæder og bymæssige bebyggelser i løbet af de sidste hundrede år har fået vandværker med sundhedsmæssigt tilfredsstillende vand til erstatning for bybrønden – i København tillige i stedet for de primitive systemer, der udgik fra Emdrup og Peblingesøen. Her var der undertiden døde fisk i vandet, og ålene kunne slet ikke holdes ude af vandrenderne.

Befolkningens stigende krav til hygiejnen skærper også kravene til vandforsyningen på landet, hvor ejendommenes brønde nu både skal yde drikkevand og dække øvrige rindende behov i boligerne. Mange steder er brøndene derfor afløst af mindre fællesvandværker, ofte på andelsbasis. På dette tidspunkt kommer da nærværende undersøgelse med udgangspunkt i forholdene i Broager kommune, som forfatteren har erhvervet indgående kendskab til gennem 10 års virksomhed som praktiserende læge, men lejligheden benyttes tillige til at redegøre for det sidste hundrede års behandling af drikkevandsproblemer. I kapitel 3 fremhæves bl. a. koleraepidemierne i København og de undersøgelser, der fulgte i deres kølvand, og fremstillingen afrundes med de nugældende principper for drikkevandsundersøgelser. Kapitel 4 giver en sammenfatning af forordninger og vedtægter af betydning for drikkevand, en passende rummelig udformning, der tillader at komme ind dels på spildevandsafløb, dels på sundhedskommissioner og -vedtægter. Bestemmelser om både vandforsyning og spildevandsafløb optages nemlig allerede i de første stadfæstede vedtægter for købstad og landkommune 1860 og 1861. Grundlaget var den i 1858 vedtagne lov om sundhedsvedtægter, forlænget og ændret i 1868, som var så tilpas lemfærdig, at der endnu i 1912 kun var sundhedsvedtægter i godt halvdelen af landkommunerne. Endvidere var det med henblik på Broager kommune rimeligt og nødvendigt at indarbejde de tyske forordninger fra tidsrummet 1864–1920. Den fulde ordlyd af dem – Baupolizeiordnung af 1878, Bauordnung 1894 og Brunnenordnung 1906 aftrykkes s. 67–70. Mest bemærkelsesværdigt er, at man allerede i 1878 forlangte indhentet tilladelse til at grave brønd, og ligeledes bemærkelsesværdigt er det, at man i regulativet for de sønderjyske landsdele af 1920 optager bestemmelser af nogenlunde samme rækkevidde som Brunnenordnung af 1906. Også her afrundes med de i dag gældende regler. Det er rimeligvis symptomatisk for forholdene, at det trykte materiale danner ryggraden i den historiske fremstilling; vandforsyningsproblemerne synes gennemgående ikke at sætte sig mange spor i lokalakterne, f. eks. udviser Vejledende Arkivregistraturer VI (Landsarkivet i Åbenrå) kun s. 143 et afsnit om vandforsyning 1740–1917 fra Åbenrå by og s. 152 en

forhandlingsprotokol fra Sønderborg sundhedskommission, den sidste undersøgt forgæves af forfatteren.

I bogens 2. hovedafsnit behandles i kapitel 5–12 forfatterens »egne undersøgelser«. Der indledes med beskrivelse af befolkningsforholdene i Broager kommune* og fordelingen på nuværende vandforsyning. Dernæst følger en oversigt over de geologiske forhold med indplacering af eksisterende brønde, sammenholdt med gældende regulativer og vedtægter om vandforsyning i kommunen. Kapitel 6–8 giver principperne for det indsamlede materiale, dets undersøgelse og vurdering. Med kapitel 9 begynder den vigtige beskrivelse af vandforsynings»anlæggene«, indledt med »primitive« former, d. v. s. regn- og overfladevand, heraf tre ejendomme fra en bæk, som også modtog spildevandsafløb, åbne eller delvis lukkede kildevæld samt i eet tilfælde regnvand fra en række hustage. Kapitel 10 gennemgår alle brønde af den velkendte type, ialt 131, heraf dog kun 2 blot sat i kampesten, men til gengæld endog meget gamle, men 83 i tegl (bekvemst materiale i Broager!) i alder ca. 200–230 år, mens 46 var udført i cementringe eller blandet materiale. Kun 5 opfyldte med føje en del af vedtægternes krav. Det understreges yderligere med en række karakteristiske illustrationer (nr. 11–35). Kapitel 11 behandler private vandboringer, hvoraf 17 var dybdeboringer i eksisterende brønde, og kapitel 12 fællesvandværkerne, ialt 9, hvoraf ingen opfylder alle vedtægtskrav, og kun 4 sidder inde med vandindvindingsret. Hermed er der da givet en udtømmende beskrivelse af forholdene i dag, men samtidig får man også et tydeligt indtryk af, hvorledes administrationspraksis er forløbet i de sidste 100 år på visse områder. Her er man vist endnu ikke kommet ud over det mere eller mindre bevidste modsætningsforhold, der kan være mellem myndigheder og befolkning, mellem centrale og lokale myndigheder. Det er meget logisk, at forfatteren som læge konkluderer, at offentlig drikkevandsforsyning bør indføres i landdistrikterne, og at bestemmelserne om drikkevand bør tages ud af sundhedsvedtægterne og ophøjes til lov.

Man må meget ønske, at lignende undersøgelser bliver gennemført andre steder til bekræftelse og ikke mindst til gavn for beboerne.

Herluf Nielsen

Brevkisten åbnes

JYLLANDS BREVKISTE. *Landsarkivet for Nørrejylland 1891–1966. Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland. Viborg 1966. 167 sider 20 kr.*

»Arkivstudier staar vel for de fleste som noget gabende kjedsommeligt; for mig er det det morsomste paa denne Jord«. Disse ord indleder det citat af Jeppe Aakjær, hvormed Landsarkivet for Nørrejylland smykker bagsiden af sit nydeligt opsatte lille festskrift i anledning af de første 75 år. Forsiden må naturligvis forbeholdes en overordentlig stilfuld billedskitse af landsarkivets gamle og nye bygning udført af arkivets kustode Ejvind Rasmussen. Aakjær havde baggrund for det, han skrev, og Landsarkivet for Nørrejylland har al mulig årsag til at tage hans ord til indtægt. I en menneskealder var det gæstfri vært for hans flittige arkivbesøg, og i 1911 tog han

* Dette afsnit er til en vis grad kvintessensen af forf.s artikel i Sønderjysk Månedsskrift juni 1966, s. 5–24: »Befolkningsudviklingen i Sønderjylland efter 1860 – med særligt henblik på forholdene i Broager kommune«.

sin 16-årige søn med, der senere skulle blive landsarkivet en energisk og dygtig leder i en svær tid fra 1929 til 1945.

Er der således rimelig balance i bogens omslag, præger det ikke mindre dens indhold, der falder i 6 – i forhold til hinanden – vel afvejede afsnit, ledsaget af en bibliografi, et personregister og en billedfortegnelse. Afsnit 1: »Den mærkelige bygning« og afsnit 6: »Vandring gennem årene« ved arkivar P. G. Ørberg giver arkivets placering i det pulserende liv og danner ligesom en ydre indramning om de fire afsnit om arkivets virke. De to første af disse afsnit er helliget materialets opbygning. Afsnit 2 ved arkivar Helle Linde: »Embedsarkiverne i hus« skildrer den praktiske realisering af landsarkivets – eller som det oprindeligt hed provinsarkivets – hensigt, nemlig at indsamle og opbevare de arkiver, der stod mere eller – mest – mindre godt opmagasineret rundt omkring ved de forskellige embeder: amtsarkiver, by- og herredsfogedarkiver, bispe- og provstearkiver m. fl. Afsnit 3: »Orden i papirerne« ved arkivar Poul Rasmussen er en nøje redegørelse ikke blot for de systematiske opstillingsprincipper, der i tidens løb har været lagt til grund, men tillige for landsarkivets afgrænsningslinjer til andre arkiver, f. eks. rigsarkivet, landsarkivet i Åbenrå for de sønderjyske landsdele og Erhvervsarkivet i Århus. Afsnit 4: »Forskningens veje« ved arkivar Knud Prange og afsnit 5: »Embedernes centralarkiv« ved landsarkivar Jens Holmgaard behandler landsarkivets dobbeltsidige formål at tjene den historiske forskning, som det fremgår, i dens bredest tænkelige aspekter, og at tjene administrationen dels som tilsynsførende og rådgivende konsulent for embedernes fortsatte arkivering, dels som oplysningscentral for de administrative spørgsmål, embederne måtte ønske uddraget af det afleverede materiale. Klare principielle retningslinier ligger til grund for realiseringen af denne dobbeltfunktion. Tydeligere end gennem denne firedeling kan landsarkivets formål og virke vel næppe karakteriseres.

For arkivbenytteren må kontante oplysninger selv sagt navnlig være at hente i afsnit 3. Klart formuleres proveniensprincippet som det fremherskende i al arkivsystematisering. Det bygger på, at enhver sag, protokol, dokument o. s. v. skal søges i den helhed og sammenhæng, hvoraf den er udgået. Ordningen hviler altså ikke på en emnemæssig, men på en administrativ struktur. I tidens løb er proveniensprincippet dog i detailinddelingerne modificeret noget, så både formelle og saglige kriterier delvis har kunnet indpasses i systemet, som derved er blevet en mere smidig ramme for arkivplaceringen. Afsnittet byder på en værdifuld oversigt over de forskellige arkivtyper, der forefindes i landsarkivet, ledsaget af en fortegnelse over alle trykte registraturoversigter i bogform og i tidsskrifter, en fortræffelig introduktion til et arkivbesøg.

I afsnit 4 følger man forskerne på deres arkivbesøg i Viborg, ser hvad de har studeret, og sammenholder med den trykte litteratur, der blev resultatet af deres arbejde. Så nærliggende denne metode end må synes, er den dog yderst sjældent praktiseret. Resultatet er forbløffende. Der er snart ikke den gren af kulturhistorien og samfundsforskningen, der ikke har kunnet hente værdifulde oplysninger i arkivmaterialet i Viborg. Arkivpakkernes indhold bliver pludselig levende for læseren. På en inciterende måde tager den tidligere forskning en ved hånden i selve arbejdet, peger på materialet og viser, hvorledes det kan bearbejdes. En særlig behandling vies arkivpersonalets egen yderst omfattende forskning gennem tiderne. Lokalhistorie og slægtshistorie får naturligvis sin væsentlige plads i dette afsnit, og netop fra Lands-

arkivet for Nørrejylland er der gennem kyndig bistand på stedet, vejledende håndbøger og orienterende kurser ydet en værdifuld håndsækning til de mange lokalhistorikere og slægtsforskere, der har draget nytte af arkivmaterialet. Netop derfor er landsarkivets holdning til disse forskningsgrene værd at holde sig for øje. De bør indkapsles i den almindelige rigshistoriske forskning, bør så vidt muligt hvile på rigshistorisk grundlag og helst blive sten i vor almindelige videnskabelige bygning. Først derigennem får arbejdet interesse og resultaterne værdi for flere end den enkelte, og kan blive et betydningsfuldt fundament for forskningen og derigennem også en større berigelse for den enkelte, der fremdrager dem. Arkivpersonalets egen forskning markerer netop de mange stier, der fører fra lokalhistorie over i rigshistorie – og tilbage igen. To landsarkivarer har betrådt disse stier på deres vej til rigsarkivarembetet, og to landsarkivarer har fundet vejen til Viborg fra rigsarkivet.

Henvender disse to afsnit sig særlig til arkivbenytterne i Viborg, så har bogen dog også bud til den almindelig arkivinteresserede. Afsnit 5 med forhandlingerne og løsningen på det uhyre komplicerede, men magtpåliggende kassationsspørgsmål hæver sig op over det almindelige landsarkivplan og tillader et blik ind i arkivpolitik, som den har været ført i dette århundrede og vedrørende et spørgsmål, der vitalt angår al arkivforskning. I stedet for en generel løsning søger man etapevis afklaring af spørgsmålet for de enkelte arkivtyper hver for sig i snæver kontakt med pågældende administrationsgren. Proveniensprincippet gælder også i kassationen. Derved åbnes mulighed for at give visse dokumenter kassationsstempel allerede i tilblivelsesøjeblikket, og kassationen kan få administrativ karakter og virke som en si allerede ude ved embederne, hvilket forhindrer unødvendigt stof i at passere ind i arkiverne og fylde op, før en kassation lader sig gennemføre der. Og sidst, men ikke mindst, er intet overladt til et personligt eller øjeblikkeligt skøn. Kassationsspørgsmålet er endnu langt fra sin endelige løsning, men de baner, der er betrådt, må virke betryggende for forskningen.

Et festskrift skal ikke blot være belærende, det skal også være underholdende, og det har man ikke glemt i Viborg. »Jyllands brevkiste« er let og fornøjelig læsning, ja, sine steder må den uvægerligt lokke smilet frem hos selv den mest seriøse læser; som nu f. eks. den stakkels besøgende, der troede, at Himmerland stod placeret under H! Bogen er fuld af den slags muntre episoder. Især afsnit 1, 2 og 6 giver muligheder for at lade smilet spille, og de er ikke forsømte. I en højstemt saglig rigsdagsdebat om arkivplaceringen kunne »Je Kaa« Lauridsen sammenligne Viborg med Potifars hustru, en aldrende dame, der ikke fristede til besøg af nye, unge bevægelser, og V. Pingel blev poetisk og mente, at bølgeskulpet på havnemolen i Århus burde have en dragende virkning på den fremtidige arkivforskning. Viborgmatadoren, Georg Boye, der selv tilbød staten en privat grund til arkivet, skrev til A. D. Jørgensen, at markedspladsen var et uheldigt naboskab, og ængstedes for, at dens ammoniakdunster skulle virke opløsende på arkivets papirer. Vi følger arkivpakkerne i jernbanevogne og skrumlende hestevogne på deres vej fra embederne til Viborg og vælter med en vogn i vandet ved Løgstør med samt dens hele videnskabelige indhold. Vi besigtiger opbevaringsforholdene ved embederne og må finde os i, at arrestforvareren i Ribe bruger dokumenter fra bispearkivet som pudseklude, når hans lampeglas skal have en omgang. Vi henter kasser i landsoverretten i Viborg betegnet »aldeles værdiløst«, som i al beskedenhed indeholder kongebreve og retsdokumenter fra 15–1600-tallet. Vi følger Saxilds diskussion med Secher, om straffe-

fanger turde anvendes til arkivregistrering. Resultatet blev »ja«, og landsarkivet kvitterede senere i taknemmelighed for indsatsen med en videnskabelig behandling af Viborg Tugthus. Den manglende forståelse for de nødvendige hensyn til et arkiv kunne give sig helt komiske udslag, som da man i 1900, før kasernen blev anlagt, mente at kunne indkvartere 14 soldater i arkivrummene.

Men først og sidst går pladsnøden som en rød tråd gennem bogen og munder ud i slutstenen på åringers anstrengelser: den nye bygning, der først fra 1963 gav arkivet den ramme, som gør det muligt at opfylde de forventninger, som allerede arkivloven af 1889 stillede til det – og i tilgift sikkert ikke så lidt mere. Lå embedsarkiverne sine steder ved modtagelsen i et så sørgeligt roderi, at kun musene kunne orientere sig i dem, så er de nu gjort tilgængelige for en mere værdifuld granskning. Landsarkivet for Nørrejylland har markeret sin betydningsfulde plads i forskningen og almenorienteringen gennem en vægtig produktion, en gennemgribende indsats i arkivpolitik og arkivadministration, redaktion af en række væsentlige skrifter, kursus og vejledning for besøgende og for funktionærer ude ved embedsarkiverne, udstillinger i og uden for Viborg, men navnlig i det nye udstillingslokale i landsarkivet, og nu sidst med et interessant og underholdende festskrift om de første 75 år. Til lykke til en livskraftig gamling, der synes at stå midt i sine mest grødefyldte år.

Poul Enemark

Kort gennem tiderne

IB KEJLBO: HISTORISK KARTOGRAFI. *Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København 1966. 83 s. Indb. 15,75 kr. (bogladepris 22,75 kr.)*

Denne kortfattede oversigt over kartografiens historie indtil omkring år 1800 giver forbavsende mange konkrete oplysninger om personer, korttyper – såvel håndtegnede som trykte – samt om atlasværker og håndbøger. Bibliografien er relativt omfattende, og ved hjælp af denne vil læseren også uden større forkundskab kunne finde sig til rette.

Det er naturligt, at udviklingen af Danmarkskortet behandles mere indgående end det øvrige stof, og det er også rimeligt, at to nylig fremdragne gamle kort, det håndtegnede såkaldte Vinlandskort fra ca. 1440, og det sjældne tryk af Etzlaubs »Das ist der Romweg«, et pilgrimskort fra ca. 1500, har fået en ret fyldig behandling. Blandt de tidlige danske og nordiske korttegnere og kortlæggere er der grund til at fremhæve Claudius Clavius f. 1388 i Sallinge på Fyn, Olaus Magnus, Johannes Mejer og Jens Sørensens, der tilsammen dækker udviklingen fra Ptolemæus-kortene til Videnskabsnærens Selskabs udgivelse af det første danske topografiske kortsystem 1769–1842.

Hele fremstillingen udmærker sig ved klarhed og koncentration og præges af forfatterens store kyndighed. Af flere grunde er det imidlertid vanskeligt at give en på én gang kortfattet og nogenlunde let tilgængelig fremstilling af kartografiens udvikling. Det skyldes bl. a., at læseren helst må have en vis orientering i kortlægningens og korttegningens teoretiske og tekniske problemer samt metoder, herunder nogen viden om det matematiske og astronomiske grundlag. En anden – og for en fremstilling som den nærværende – fundamental vanskelighed er illustreringen, først og fremmest ved gengivelse af de forskellige tiders korttyper eller mere eller mindre modificerede omtegninger af disse.

Den førstnævnte vanskelighed har Ib Kejlbo søgt at imødegå ved nogle teknisk-teoretiske indskud, som forhåbentlig vil vise sig både i indhold og form at kunne dække behovet. Den anden vanskelighed, illustreringen, har han ladet ligge, formentlig af økonomiske grunde, hvilket må medføre en begrænsning i den mere effektive anvendelse af bogen. Spørgsmålet bliver da, om man tør forudsætte, at en væsentlig del af brugerne har illustrationsmateriale ved hånden eller kan få det. Originale tryk af ældre kort er i regelen meget kostbare og de større reproduktionsværker ligeledes. Det er altså ikke nogen helt simpel opgave at udmønte den betydelige kundskab, som ligger i Kejlbos bog. Men han har sat sig den opgave, at lave et righoldigt opslagsværk med henvisning til alle betydningsfulde kildekrifter og tillige med afsnit, som er direkte anvendelige ved udbredelsen af kundskaben om kartografiens historie, og den har han løst.

Niels Nielsen

Vikingeborgene

SIDNEY L. COHEN: VIKING FORTRESSES OF THE TRELLEBORG TYPE.
Copenhagen 1965. Rosenkilde and Bagger. 104 s. + 22 plancher. 31,50 kr.

Med deres mange uløste gåder frembyder de monumentale danske vikingeborge et tillokkende emne for den historiske og arkæologiske forskning. Men medens Trelleborg, der blev udgravet i årene 1934–43, er tilgængelig for videre studier gennem Poul Nørlunds forbilledlige publikation fra 1948, foreligger der endnu kun kortfattede redegørelser for undersøgelserne i de tre øvrige borge – Aggersborg, Fyrkat og anlægget på Nonnebakken i Odense. Museumsinspektør C. G. Schultz, der varetog disse undersøgelser, døde i 1958 uden at have nået at udgive andet om dem end en artikel om de første udgravninger på Aggersborg, og det har vist sig at være en yderst vanskelig opgave at tilrettelægge denne fremragende arkæologs resultater for publikation. Arbejdet er imidlertid i gang og vil forhåbentlig kunne afsluttes inden for en kortere årrække. Forsinkelsen er beklagelig, eftersom de tre borge på væsentlige områder supplerer vidnesbyrdene fra Trelleborg, både hvad angår anlæggenes datering, deres benyttelse samt borghusenes udformning.

På nuværende tidspunkt er det endog for de direkte implicerede svært at overskue materialet og placere det i den rette sammenhæng. Når en helt udenforstående, den amerikanske professor Sidney L. Cohen, alligevel har vovet forsøget, må han roses for sin dristighed og have krav på overbærenhed over for fejlslutninger, som kan skyldes mangler i det publicerede materiale, der har været til hans rådighed.

Desværre må det konstateres, at selv al den overbærenhed, som den venligste kritiker kan mobilisere, næppe slår til over for Cohens bog. Værket bygger ganske vist på flittige studier. Litteraturlisten omfatter henved 300 numre, men kun en del af disse kan siges at have direkte relation til emnet, og den orienterede læser vil snart bemærke, at Cohen ikke har tilegnet sig litteraturen med tilstrækkelig grundighed og forståelse. Derfor fortegnes billedet af den hidtidige forskning, og Cohens egen argumentation bliver skæv.

Som bekendt mente Poul Nørlund, at Trelleborg snarest måtte sættes i forbindelse med Svend Tveskægs Englandstogter. Cohen afviser dette. Efter hans opfattelse er borgene opført som gigantiske templer for guden Tor. Militær betydning fik de

først ved en udbygning, som Knud den Store foretog af dem i forbindelse med etableringen af en stor stående hær. Ifølge Cohen har Nørlunds tolkning af Trelleborg afstedkommet en teori om en »New Viking Era« på kong Svends tid, og – skriver Cohen – når Nørlunds tolkning forkastes, må også denne teori falde.

Hertil må først bemærkes, at det aldeles ikke er Trelleborg, der har skabt teorien om en opblussen af vikingetogene i den sidste fjerdedel af 900-tallet. Denne teori er særdeles godt dokumenteret i samtlige kilder og kan ganske simpelt ikke omstødes. England blev jo dog erobret!

Værre er det imidlertid, at Cohens egen teori står på mildest talt svage fødder. Beviset for Trelleborgs sakrale oprindelse hentes dels i forekomsten af runde eller rundagtige helligdomme i andre religioner, især formentlige slaviske rundtempler, dels i en formodning om, at borgens fire porte har skullet tjene som »vinduer« for et hypotetisk Torsbillede med fire hoveder, samt endelig i den endnu mere forbløffende tanke, at nogle kamme, som er fundet på Trelleborg, skulle have tjent til pleje ikke alene af Tors, men måske også af Tors gedebukkes skæg. Selv med den bedste vilje i verden er det mig umuligt at tage denne argumentation alvorligt, og der er efter min mening intet som helst i vor viden om kultforholdene i 900-tallet, der kan støtte tanken om vikingeborgenes sakrale oprindelse. Jeg tror som Poul Nørlund, at borgene er bygget til Svend Tveskægs krigsknægte.

I et appendix behandles problemerne omkring Trelleborghuset. Referaterne af de forskellige teorier er ikke fyldestgørende og konklusionerne svage. Af en vis interesse er kun nogle betragtninger over husbilleder på de ældste skandinaviske mønter.

Olaf Olsen

De hedenske helligdomme og kirkerne

OLAF OLSEN: HØRG, HOV OG KIRKE. *Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. Separat og i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1965. 1966. 307 s. 48 ill. Gad. 30 kr.*

»Vikingetiden, den skal historikerne holde sig fra. Den ved vi for lidt om!« Dette udbrud erindrer anmelderen fra en samtale med professor *Albert Olsen*. Mange år efter hans alt for tidlige død har nu en af hans sønner, inspektør ved Nationalmuseet, *Olaf Olsen*, skrevet en doktorafhandling, der henter sit emne i denne periode. Fra opponentside blev det ved disputatshandlingen i forsommeren hævdet, at Olaf Olsens afhandling virkede negativ. Heroverfor er Olaf Olsens svar, at han måtte være negativ. Det måtte han, fordi han som historiker blev fyldt med forfærdelse, da han så, hvor letsindigt og uvidenskabeligt forskningen stadigvæk behandlede de vanskelige spørgsmål omkring religionsskiftet i Norden. Han har sagt, at han følte sig tvunget til at udsende et motiveret nødskrig.

Anmelderen finder nu ikke Olaf Olsens disputats negativ. Han mindes *August Strindbergs* digt »Esplanadsystemet«. Her udbryder en gammel mand ved synet af de usle rønner, der rives ned:

»Ha! Tidens sed: att *riva* hus!
men bygga upp! – Det är förskräckligt!«

Men han får til svar fra de unge rydningsmænd:

»Här rivs för att få luft och ljus;
är kanske icke det tillräckligt?«

Med vilje er valgt et svensk citat. *Lauritz Weibulls* og hans elevs forskningsarbejde gik ud på kun at bygge på velryddet grund. Som en skrift på væggen har Lauritz Weibulls »Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000«, der kom i 1911, manet senere historikere til den skarpeste kritik over for kilderne til vikingetidens historie. Olaf Olsen er som historiker en tro elev af den Weibullske skole.

Men over for det emne, som er det centrale i Olaf Olsens disputats, *kultbygningerne i Norden* i vikingetiden, står historikeren hjælpeløs, hvis han kun er historiker. Skal man behandle dem, siger Olaf Olsen, »skal man helst være både historiker og arkæolog, religionshistoriker og nordisk filolog«. Den, der selv har syslet med vikingetidens problemer, nikker genkendende hertil. Fremragende videnskabsmænd har behandlet vikingetidens forhold og er kommet til kort, fordi de ikke spændte over hele feltet. Hvad Olaf Olsen angår, er det hans styrke, at han både er skolet historiker og arkæolog, mens han erklærer, at når det gælder de filologiske og religionshistoriske problemer, som emnet rummer, kan han kun optræde som referent. Men det er anmelderens indtryk, at han har vist en usædvanlig vilje og evne til at udnytte filologernes og religionshistorikernes bidrag til belysning af sit emne. Det må siges, at det er første gang, man ved behandlingen af et centralt emne fra tidens historie med tryghed har mødt en rimelig hensyntagen til alle de hjælpemidler, som må anvendes for at nå til klarhed over, hvad vi kan vide og hvad vi ikke kan vide.

Anledningen til Olaf Olsens undersøgelse er en lang række udgravninger, der i snart tyve år har fundet sted under vore landsbykirkers gulve. Henvend 30 kirker er undersøgt, og under dem har man fundet rester af ialt en snes trækirker, men kun i et enkelt tilfælde, Jelling, har man ment at kunne påvise en hedensk helligdom under kristen kirke. *Erik Arups* ord i hans Danmarkshistorie: »Sikkert var det, at kirken . . . helst måtte bygges på et sted, der allerede var et vi, et helligt sted«, holder herefter åbenbart ikke stik som almindelig regel.

Olaf Olsen nøjes ikke med at behandle danske forhold. Hans afhandling omfatter hele Norden, og han har ligesom *A. D. Jørgensen*, da han for snart hundrede år siden skrev sit værk – et mesterværk for sin tid – om »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling«, taget den europæiske baggrund med. Det er synd, at udenlandske videnskabsmænd, der ikke kender nordisk sprog, må nøjes med det udmærkede, men alt for kortfattede engelske resumé, der afslutter bogen.

I dens første kapitel erkender Olaf Olsen, at de negative resultater af de danske kirkeundersøgelser ikke slår til, hvis man vil afvise den anskuelse, at der var en stedlig sammenhæng mellem hedenske helligdomme og kirkerne. Det er nødvendigt at undersøge, af hvilken art den hedenske kult har været og i hvilken grad den har været knyttet til bygninger. Efter en kritisk oversigt over den temmelig kaotiske litteratur om dette emne, hvor tyske forfattere tegner sig for adskillige og vidtløftige bidrag, går Olaf Olsen i andet kapitel af sin bog over til en vurdering af *de norrøne kilder*. Siden Lauritz Weibulls »Kritiska undersökningar« har historikerne – de islandske undtaget – forkastet sagaerne som historiske kilder til vikingetiden. Og de

»frode mænd«, som skrev på Island i begyndelsen af 1100-årene, lader os i stikken, når det gælder kultbygninger. Tilbage bliver enkelte eddadigte og skjaldekvad fra overgangstiden mellem hedenskab og kristendom, men også de er fattige på oplysninger vedrørende dette felt.

I afhandlingens tredje kapitel, »Kultbygningen i de historiske kilder«, påvises det, at ingen af de kulthandlinger, som beskrives i samtidige kilder, forudsætter bygninger på kultstedet. I de gamle germanske sprog findes ingen fælles betegnelse for sakrale bygninger. Der tales om gudsdyrkelse i lunde eller ved stene og kilder, altid i det fri. Det fællesgermanske ord »hørg«, der har grundbetydningen »noget af sten opført eller forarbejdet«, er kun i et enkelt tilfælde, i det oldengelske Beowulfkvad, sat i forbindelse med et »hørg-telt«. Heller ikke ordet »vi«, der også er fællesgermansk, kan sættes i forbindelse med kultbygninger.

Det kan derimod ordet »hov«, der dog kun i Norden uden for Danmark har sikker religiøs betydning. Navnlig fra Norge kendes mange stednavne, hvor en gud er første led i sammensætning med -hov. Men selv her har hovet ikke været en egentlig kultbygning, men snarest betegnelse for en gård, hvor der regelmæssigt blev afholdt kultiske sammenkomster for en større kreds end gårdens egne beboere. Den snævre betydning »tempel« kan først påvises i kristen tid, og der er ingen vidnesbyrd om, at hove ved kristningen blev indrettet til kirker.

I det femte kapitel, om *de arkæologiske vidnesbyrd*, påvises, at de hundrede(!) hovtomter, som man i forrige århundrede mente at kende på Island, næsten aldrig har noget med vikingetiden at gøre. Det eneste sikre, men oplysende eksempel fra vikingetiden, er tomten på Hofstaðir i Mývatnssveit. Her har Olaf Olsen selv ved gravning konstateret, at en grube uden for en »gildeskåle«, som *Daniel Bruun* i sin tid har udgravet, har været en »sydeplads«, hvor »sydenauterne« har ofret dyr. Olaf Olsen kommer her til det positive resultat, at storbondens hal, som åbenbart ellers har tjent hverdagens formål, ved særlige lejligheder har dannet rammen om kultmåltider for mange mennesker. Mindre overbevisende er Olaf Olsens formodning i samme kapitel om, at de ældste stavkirker i Norge kan have »hørgen« som forbillede. Dertil ved vi for lidt om hørgens karakter.

Olaf Olsens kritiske evner udfoldes med virtuositet i bogens fjerde kapitel, der egentlig har karakter af en excurs, om »Templet i Uppsala«. Kritikken gælder først Adam af Bremens berømte beretning, der synes at have lånt træk fra skildringen af Salomos tempel i Det gamle Testamente. Men andre træk: bløtfesterne, gudebilledernes tilstedeværelse i »templet«, menneskekroppene i lunden og offerkilden, kan ikke afvises. »Templet« tolkes som et overdækket »hørg«, ramme omkring gudestøtterne for Thor, Frej og Odin. Mens Adam slipper nogenlunde helskindet fra kritikerens offerkniv, gælder det ikke dem, der har forsøgt at rekonstruere templet. En for en føres de til slagterbænken, fra *Olaus Magnus* til *Sune Lindqvist*. Ja, selv denne højt ansete, men ganske vist også fantasirige arkæolog bliver ofret. Han byggede sit »tempel« på stolpehuller, der er fundet under Gamla Uppsala kirkes gulv og som med ærefrygt vises frem for turisterne. Man må erkende, at rekonstruktionen efter Olaf Olsens kritik savner tilstrækkeligt grundlag. Den bliver ikke bedre ved at bygge på den tyske arkæolog *Schuchhardts* lidet grundige undersøgelser af guden Svantevits tempel i Arkona.

I bogens sidste kapitel, »Kultsted og Kirke«, gøres der op med *Ejnar Dyggves* teorier om kileformede vier, der åbner sig ind mod en helligdom, hvor der siden

blev bygget kirke. Mens kritikken af Jellingviet, som påpeget af professor *C. J. Becker* ved disputatshandlingen, nok skyder over målet, må det erkendes, at der ikke bliver noget levnet af »vierne« ved kirkerne i Tibirke og Tingsted. Heller ikke de mange kæmpehøje på kirkegårde kan tydes som vidnesbyrd om sammenhæng mellem hedensk kult i vikingetiden og kristen gudsdyrkelse.

Hovedresultatet bliver da, at kirkerne så godt som altid er »rejst på jord, der i arkæologisk henseende må betegnes som gold«, og at der ikke kan påvises nogen kontinuitet fra kultplads til kirke.

Dette resultat kan efter anmelderens mening ikke med rette betegnes som negativt. Det var på høje tid at råbe et varsko til de videnskabsmænd, der kritikløst antog en sammenhæng mellem de hedenske helligdomme og kirkerne. Selvsagt kan Olaf Olsens kritik afsvækkes eller omstødes af kommende arkæologiske fund. Men det er en bedrift at advare videnskaben mod at fortsætte ad vildledende spor. Olaf Olsens disputats vil for den fremtidige videnskabelige behandling af vikingetiden være en skrift på væggen. Den vil blive stående ikke blot til skræk og advarsel, men også til selvbesindelse og sund erkendelse.

Roar Skovmand

Roskilde Domkirke

J. O. ARHNUNG: DE HELLIGE TRE KONGERS KAPEL VED ROSKILDE DOMKIRKE. *Gad* 1965. 261 s. 59,25 kr.

Med den foreliggende monografi over De hellige tre Kongers Kapel har den lærde Roskilde-lektor føjet et nyt og vægtigt kapitel til sine mangeårige studier over domkirkens historie. I en forbilledlig klar fremstilling – bogen er usædvanlig letlæst – skildres alle sider af kapellets indre liv, og forfatteren har gjort adskillige interessante iagttagelser, som på flere områder kaster nyt lys over kapellets ældste historie. Betydningsfuld er navnlig dr. Arhnungs skarpsindige gennemgang af kapellets herlige kalkmalerier, der af Poul Nørlund med rette fremhævedes som den betydeligste samlede kalkmaleridekoration fra middelalderen, som findes bevaret her i Danmark. I denne dekoration, som ikke hidtil har været undersøgt til bunds, finder dr. Arhnung en ganske klar linje. De mange figurlige fremstillinger er ikke et tilfældigt udpluk af helgenskaren, men tjener alle til at understrege kapellets tilknytning til kongefamilien, og man fornemmer tydeligt dronning Dorothea som den, der har dirigeret det hele værk, idet det i første række er hendes familie, som på forskellig vis, bl. a. gennem de respektive værne- eller navnehelgener, mindes på kapellets vægge og hvælv. Vi føres yderligere til den overbevisende slutning, at kalkmalerierne, som hidtil har været anset for omtrent jævaldrende med bygningen, der vel i det væsentlige stod færdig 1462, i virkeligheden først er malet en lille tid efter Christiern den Førstes død. Mindre overbevisende er måske forfatterens fremhæven af Bernt Notke som den kunstner, der rimeligvis har forestået udsmykningen. At denne er af høj kvalitet er ubestrideligt, men vort kendskab til Notke og hans hele virksomhed synes dog endnu så usikkert, at der over for en sådan tilskrivning må tages alle mulige forbehold.

Et særligt afsnit omhandler kapellets funktion som hjemsted for det broderskab, som Christiern 1. allerede inden bygningens opførelse havde indstiftet, og til hvis brug den smukke hvælvede »Riddersal« indrettedes i kapellets øvre stokværk. Det

af paven stadfæstede broderskab, blandt hvis insignier elefantkæden var det fornemste, havde, som det i sin tid påvistes af E. C. Werlauff, sit nærmeste forbillede i den af dronning Dorotheas farbroder, kurfyrst Frederik 2. af Brandenburg i 1440 stiftede Svaneorden, der var knyttet til Mariekirken på Bjerget i Alt-Brandenburg. Man kunne godt have ønsket, at dr. Arhning havde viet dette og andre tænkelige forbilleder for Elefantordenen lidt større interesse med henblik på en mulig forklaring på kapellets ejendommelige udformning. Uheldigvis eksisterer Mariekirken i Alt-Brandenburg ikke mere, allerede i 1722 blev den trods rådets forbøn nedbrudt på befaling af Frederik Wilhelm 1., men takket være gamle beskrivelser og tegninger er dens arkitektur dog velkendt, ligesom man i store træk kender indretningen af det til Sankt Leonhard viede ordenskapel, som kurfyrsten lod opføre ved kirkens vestside som ramme om Svaneordenens gudstjenester og festlige sammenkomster. Også her var kapellet to stokværk højt, idet dog det underste dannede en art krypt viet til den hellige Leonhard, mens det øvre, som udgjorde det egentlige kapel, lå som et højkor ved kirken. Om en direkte kopiering af det brandenburgske kapel er der således ingenlunde tale, men tager man i betragtning, at der i Roskilde har været særlige hensyn at tage, bl. a. til kongefamiliens dynastiske interesser, som utvivlsomt har stillet en række bestemte krav til indretningen, tør man dog nok holde det for en mulighed, at man også i arkitektonisk henseende har hentet inspiration i Brandenburg.

Erik Skov

Fra det gottorpske fyrstetaffel

JACOB FABRICIUS DEN YNGRES OPTEGNELSER 1617–1644. *Udgivet ved A. Andersen. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 32, 1964, 480 s. Kr. 30,00 (60,00).*

Generalsuperintendent Jacob Fabricius den Yngre, der er forfatter til de nu udgivne optegnelser, er født i 1588, formentlig i Tønder, som søn af den daværende diakon, senere gottorpsk generalsuperintendent Jacob Fabricius den Ældre. Af de to har faderen, som en af de store skikkelser inden for Sønderjyllands kirkehistorie, hidtil været den bedst kendte som forfatter til en lang række latinske teologiske skrifter og som en ivrig anticalvinist. Billedet af Jacob Fabricius den Ældre er for nylig blevet uddybet ved pastor H. F. Petersens oversættelse af dennes selvbiografi i Sønderjyske Årbøger 1963, og også her i sønnens optegnelser indtager han en fremtrædende plads.

Jacob Fabricius den Yngre blev efter sin filosofiske magistergrad sognepræst i Lunden i Nordditmarsken, provst sammesteds og fra 1616 indtil 1622 hofpræst i Husum. Fra Husumtiden ved enkehertuginde Augustas hof stammer de første optegnelser. I 1622 blev han adjunkt hos faderen i Slesvig og efterfulgte i 1640 denne som generalsuperintendent. Fra denne tid stammer den væsentligste del af optegnelserne. Grundstammen synes at være en slags dagbog, han har ført fra Husumtiden indtil kort før sin død i 1645, dertil memoranda ført for faderen under dennes bortrejse og endelig referater af samtaler ved fyrstens taffel på Gottorp. Optegnelserne indeholder en mængde detaljerede oplysninger til tidens kirkehistorie, men også til belysning af de politiske og kulturelle forhold gives der værdifulde bidrag. Et væld af tidens betydningsfulde personligheder træder levende frem for læseren, og søger

man oplysninger om enkelte steder eller personer, lettes adgangen af udmærkede registre og fyldige noter. Det er især den lærde verden, man møder, men også af embedsmænd, fyrster og konger får man overraskende og rammende karakteristikker. Især er der grund til at fremhæve billedet af den yngre Christian 4, der fremtræder som den kraftfulde og beundrede monark. Således udtaler den hertugelige råd Godske Wensin, at ingen konge før ham har udrettet så meget, og supplerer det med en udførlig skildring af hans daglige virke.

Udgivelsesarbejdet må påkalde beundring, idet manuskriptet, der er mangelfuldt overleveret, før udgivelsen var i temmelig uorden. Sproget er en blanding af latin, plattysk og højtysk, og ved et første øjekast nærmest ulæseligt. Kendte forskere har da også tidligere måttet give op over for opgaven, men pastor Andersen har kun ganske enkelte steder ikke magtet læsningen eller oversættelsen. Hvis der skal rejses kritik mod udgaven, der gengiver såvel den originale tekst som oversættelsen, må det være den, at man ikke har bragt et par af de vanskeligste sider af manuskriptet på Det kongelige Bibliotek (Gl kgl. sml. 3469) i fotografisk gengivelse. Derved ville man dels få en bedre mulighed for at vurdere pastor Andersens indsats højt nok og dels en chance for at prøve kræfter på nogle af de få steder, udgiveren har måttet opgive.

Trykningen er bekostet af Carlsbergfondet, og det må hilses med taknemmelighed, at det har muliggjort udgivelsen af denne værdifulde kilde i første række til hertugdømmets, men så sandelig også til hele Danmarks historie i den bevægede epoke under 30-årskrigen.

Hans H. Worsøe

En kulturhistoriker af sjælden karat

P. CHRISTENSEN: FORFATTEREN ANDREAS PETER GAARDBOE OG HANS FORUDSÆTNINGER. *Hjørring 1965. 136 s.*

Der er altid noget tillokkende ved det usædvanlige, og forfatteren A. P. Gaardboe var afgjort en usædvanlig personlighed. Hans levnedsbetegnelse har været en taknemmelig opgave, og resultatet er da også blevet en både interessant og velskrevet lille bog. Dertil klogt disponeret, første halvdel rummer den egentlige biografi, mens der i to tillæg gives et udvalg af breve til og fra Gaardboe og karakteristiske uddrag af hans artikler.

Gaardboe har navn efter den store, desværre udtørrede, Gårdbo sø i Råbjerg sogn i det nordligste Vendsyssel, » . . . jeg er en ligefrem bonde, født og opdraget i denne Danmarks mest øde og gølge egn imellem store klitter og lyngheder, hvor jeg finder min højeste tilfredshed ved efter ringe evne og lejlighed at studere folkelivet og udarbejde historisk-topografiske beskrivelser sognevis . . . », skriver han i et brev fra 1876. Det er nu ikke så lidt koketteri, for vel var Gaardboe bonde og autodidakt, men han kendte udmærket sit eget værd og satte ikke sit lys under en skæppe. Gennem sine vidtspændende arkæologiske, historiske og naturhistoriske interesser kom han i forbindelse med mange ansete videnskabsmænd, og det er utvivlsomt rigtigt, at han i højere grad følte sig selv som videnskabsmand end bonde. Hans rationalisme og praktiske sans bevirkede dog samtidig, at folkeoplysningen altid var noget centralt for ham; også historie var nyttig, for ved at lære at se tilbage, blev man i

stand til at se »lidt« fremad. Han kæmpede for afholdssag og fredning af oldtidsminder, for oprettelse af højskole, biblioteker, museum. Dertil kom hans mangeårige indsats som sognerådsformand m. v. Man kan nok undre sig over, at en mand med hans forudsætninger ikke kom til at gøre karriere i politik. »Han var en såre god mand mod sine venner«, hedder det s. 46, »og meget ond mod uvenner og konkurrenter; men ingen af parterne vidste helt sikkert, hvor de havde ham, især når han, trods sin medfødte smidighed, undertiden kunne finde på at optræde som en hund i et spil kegler«. I denne ufordragelighed parret med mangel på skønsomhed har vi nok forklaringen. Man kan så, alt efter sin natur, beklage at han ikke fik politisk indflydelse eller lykønske kulturhistorien med at den fik nogenlunde monopol på ham. »Hvad han har udrettet som arkivgransker og samler af historiske oplysninger fra trykte kilder, kunne C. Klitgaard, S. Nygaard og flere andre yngre lokalhistorikere have gjort lige så godt og bedre; men ingen af dem har haft hans enestående evne til at skildre gammeldags kultur og folkeskik i disse egne, og hvem kunne vel have fortalt som han om eneboere, fiskere, jægere og strandtyve fra Råbjerg sogns klitter og ødemarker?« (s. 60).

Vel kendes Gaardboes navn i dag kun af de få, men hans store bog »Fortidsminder fra Vendsyssel« (1893) vil blive stående som et klassisk kulturhistorisk værk.

Paul G. Ørberg

København i fotografier

PALLE LAURING: UDE OG INDE I KØBENHAVN 1850–1920. *Gyldendal, 1966. 183 s. + 1 planche. Indb. 75 kr., heftet 58,50 kr.*

Fotografiets værdi som en vigtig kilde for den nyere historie er forlængst fastslået. Det er også fastslået, at det som alle andre kilder skal behandles med blikket åbent for dets svagheder. Det anvendes let helt ud i forfalskningen – både i den bevidste og i den, der skabes af den såkaldte »opstilling«, det arrangerede fotografi. I indledningen til sin bog med københavnerfotografier diskuterer Palle Lauring, hvorvidt fotografiet er »sandt«, og han konstaterer, at det er det; men det er ikke hele sandheden. Hvor maleren i farver og fantasi giver sit indtryk, må fotografiet nøjes med at fastholde et glimt, der oven i købet til de seneste år var gråt, og skal det tale, må det ofte tolkes og, når det er muligt, sammenlignes med f. eks. fotografier af i dag.

Selv om billedet som sådant kunne give anledning til mange kommentarer – Lauring har givet de fleste i den fortrinlige optakt – er det hverken det eller hovedstaden selv, der i første række har interesseret ham. Det er byens mennesker, og det vil igen sige byens ukendte mennesker. De er til stede på praktisk talt alle bogens sider, men oftest kun som staffage. Skal de fanges og fornemmes, må man derfor som ved gamle malerier næsten gå ind i billedet og trække dem frem. Detailforstørrelser af nogle af de bedste og skarpeste ville sikkert være af overraskende virkning.

Det forhåndenværende materiale er enormt. Alene de fem-seks store eksisterende fotografisamlinger rummer hver fra 70.000 til 150.000 stykker. De er ikke alle færdigordnede, og de, der er det, kan ikke svare til alle de krav, der kunne tænkes stillet til dem. Det ville være umuligt. Lauring har hentet hovedparten af sine billeder hos Elfelt, der ikke blot aldrig selv kastede plader væk, men også var flittig til at sikre

sig samlinger, når kolleger døde. Kun godt 50 af de 175 billeder er andre steder fra, og af disse ejer forfatteren selv en del.

Formålet: I fotografi at skildre 70 års, fortrinsvis jævnt københavnerliv er nået til fulde. Næsten alle sider af tilværelsen og alle dele af hovedstaden er med. Fyldige tekster forklarer og supplerer billederne; men at det ofte kan være vanskeligt at skulle give et billede mere end en kort præsentation, ses ind imellem. Visse tekster kan forekomme lidt anstrengte – og nogle af dem lidt »flotte«. I billedmængden savnes det københavnske hjem. Der er et par stueinteriører; men de er lidet sigende. Bag i bogen er indsat et to m langt panorama, sammensat af ni plader, som Elfelt kort efter århundredskiftet tog oppe fra rådhusårnet.

Flere købstæder har i de senere år udgivet tilsvarende billedbøger; men mens det her kan være et spørgsmål om at få billeder nok, eller måske rettere billeder, der fortæller nok, ligger sagen anderledes for København. Når katalogisering og nyere sorteringssystemer gør det muligt, vil der kunne laves talrige værker til belysning af skiftende sider af hovedstadens levned i det sidste hundredår.

Finn H. Lauridsen

En københavnsk ejendoms historie

POUL STRØMSTAD: ÅBENRÅ 1. *Et københavnsk hus og dets beboere gennem to århundreder. Kbh. Nyt Nordisk Forlag 1964. Udgivet i anledning af Forsikringsselskabet Nye Danske af 1864's 100 års jubilæum. Ill. 98 sider + engelsk summary. Indb. 36,50 kr.*

Det er i de senere år gået hårdt ud over gamle københavnske bydele på grund af kravet om og nødvendigheden af sanering. I 1958 gjaldt det Åbenrå-kvarteret. Nationalmuseet søgte at sikre sig de flest mulige oplysninger om de ejendomme, som blev nedbrudt. Opgaven var såre vanskelig, dels fordi lejlighedernes beboere fraflyttede i yderste øjeblik og ofte efterfulgtes af subsistensløse, som tog de tomme lejligheder i besiddelse, dels fordi undersøgelsen måtte foregå i hastig takt med nedbrydningsentreprenørens arbejde, således at støv og kalk stod undersøgerne om ørerne, og museumsfolkene arbejde vanskeliggjordes yderligere ved kraftige regnskyl. Der måtte derfor sættes ind med største kraft, især i pinsedagene, for at udnytte stoppet i nedbrydningsarbejdet. Således er arbejdsvilkårene for museumsfolk i det danske velfærdssamfund.

Kvarteret er opstået efter branden 1728. Åbenrå 1 viste sig særlig egnet for undersøgelse og publikation. Resultatet foreligger i Poul Strømstads udmærkede bog herom. Der forelå i forvejen opmålingstegninger fra 1936 udført af arkitekterne Peter Sandholt og Chr. Surlykke. I et indledende afsnit omtales ejendommens historie baseret på et flittigt studium af skøder, pantebreve og ikke mindst brandtaksationer, af hvilke der findes 10–12 stykker fra perioden 1734 til 1901. Det fremgår heraf, at ejendommen bestod af tre bygninger: en Åbenrå-fløj på 7 fag opført i 1731, en Landemærketfløj på fire fag fra 1737 og et baghus fra ca. 1756. Endnu i 1756 havde husene kun to etager. Oprindeligt var de opført i bindingsværk, men i skødet af 1756 viser det sig, at Landemærketfløjen nu har grundmur til gård og gade, og i 1788 var også Åbenråfløjen grundmuret i gavlen mod Landemærket og i facaden mod Åbenrå. Begge husene havde nu tre etager, idet et mansard-tag (»gebrokkent«

tag) med kviste med »fabriksvinduer« (begrebet ikke defineret) er bygget ovenpå. Åbenråhuset har desuden til gaden engelske vinduesrammer med hvidt glas, hvorved ikke forstås engelske skydevinduer, men almindelige nyere smårudede vinduer med træsprosser, mens gårdsidens vinduer stadig har de gamle blyrammer. Der var nu installeret vaske i husenes køkkener, et stort fremskridt i tiden, skønt vaskene intet afløb havde. Af brandtaksationen af 1801 fremgår det, at begge huse har fået et udseende, der helt skjuler, at det drejer sig om to ejendomme. De pudsede facader har nu over stueetagen en muret gesims og over 1. salens vinduer var der midt på begge facader en bort med á la grecque ornamenten og rosetter, således som det endnu ved nedbrydningen var tilfældet.

Man tør nok sige, at dette indledningsafsnit med de indgående brandtaksationsbeskrivelser ikke er særlig let læst. Det ville have lettet tilegnelsen, om der til beskrivelserne havde været knyttet skitser over ruminddelingen, eller beskrivelserne havde været opstillet i skemaform, med klar oversigt over ændringerne på de vigtigste tidspunkter. Læseren har en fornemmelse af, at han ikke så nøje behøver at vide, hvordan ruminddelingerne til enhver tid har været, selvom det må indrømmes, at det for visse rums vedkommende er væsentligt.

Meget fængslende er det følgende afsnit om selve undersøgelsen. Man havde det held i en del af værelserne i lofter og på vægge at finde malede dekorationer i betydeligt omfang. Tidligere havde man her anvendt den fremgangsmåde, at man ved de hjembragte genstande på museets konserveringsanstalt afdækkede farvelagene eet for eet. Herved kunne man ganske vist få kendskab til de skiftende tiders mode og farvesmag, men undersøgelsen var behæftet med den svaghed, at de ydre lag blev fjernet, indtil man nåede den oprindelige dekoration, der måske endda ikke var den bedst bevarede. For nogle år siden har man ved malerikonservering taget røntgenfotografi og mikroskopiske undersøgelser i anvendelse, en metode der herhjemme er ført frem af konservator Sten Bjarnhof, og på initiativ af Nationalmuseets malerikonserverator Ole Alkjær sig blev denne metode nu overført på undersøgelser af malede dekorationer på træ. Ved hjælp af røntgenfotografier får man overblik over de forskellige dekorationer, der har været anvendt, og for at få kendskab til farvelagene antal og karakter anvender man såkaldte farvesnit, udskæringer i størrelse 5×5 mm taget på de steder i dekorationen, man særlig hefter sig ved. Farvesnittet indstøbes i klar plastik i en rektangulær form, og ved hjælp af et mikroskop, der kan påmonteres et fotografiapparat, kan man tage sort/hvide eller farveoptagelser med ca. 50 ganges forstørrelse. Det er ligeledes muligt at finde farvedæklag mellem dekorationerne og eventuelle smudslag, af hvilke man kan slutte sig til, hvorlænge den dekoration har været benyttet, som ligger under smudslaget. Selvom metoden endnu har nogle usikkerhedsmomenter og endnu vel også er på eksperimentets stadium, er den af den største værdi, idet man kan komme til langt sikrere resultater end tidligere, og den vil utvivlsomt have en stor fremtid for sig overfor malede dekorationer på træ. Strømstad giver i hovedtrækkene en redegørelse for metoden i bogen og har iøvrigt også en mere indgående beskrivelse heraf i en afhandling i »Budstikken« 1964.

Ved hjælp af denne metode har man på loftsbrædderne i stuelejligheden mod Åbenrå fundet den ældste dekoration fra o. 1731 med store cirkelslag, inden i hvilke der skimtes skyer og en kvindeskikkelse, en næstældste dekoration med rocailler og et tredje dekorationslag med stiliserede blomster. Ved farvesnit har man i loftet i

denne stue fundet 17–18 farvelag, på døren 18–20 og på væggen 14–15 lag. I en stue på 1. sal havde væggen inderst en rokokodekoration, oven på den var en Louis-Seize dekoration, dernæst et empiremønster fra o. 1820–30 og endelig derover igen 32 lag tapet, af hvilke det inderste må være påsat mellem 1838 og 1853, det yngste i 1955, ialt i en tykkelse af ca. 1 cm. Alle disse tapeter kan af konservator adskilles, således at man herved kan få en imponerende revy over vægdekorationen gennem mere end to århundreder. Forfatteren nævner endnu en række interessante opdagelser i ejendommen, men de nævnte eksempler er vist tilstrækkelige til at give et indtryk af, hvor meget man har fået ud af undersøgelserne, endskønt man kun havde få timer under ugunstige omstændigheder til sin rådighed.

I et afsluttende kapitel giver forfatteren en redegørelse for husets ejere og beboere gennem tiderne. Der er ingen bekendte personer derimellem, kun jævne folk, håndværkere og småhandlende. Gennem boopgørelser ved fallitter eller dødsfald får man dog et interessant kulturhistorisk billede. Selve ejendommen er også jævn og borgerlig, men Strømstads bog giver et godt billede af, hvor meget man kulturhistorisk kan indhøste i et hus, som oprindeligt har en vis standard, men efterhånden ved overbefolkning og forfald synker ned til i vort århundrede at være en klart saneringsmoden ejendom.

Bogen har smuk typografi og gode illustrationer af hvilke en del er i farver. Dertil et engelsk summary. Den bør studeres af museumsfolk og andre kulturelt interesserede, af kommunalbestyrelser og af pengeinstitutioner og andre erhvervsforetagender, som i vore dage skaffer os af med faldefærdige, men interessante gamle huse for at erstatte dem med moderne, utvivlsomt nyttige, men uinteressante ejendomme efter samlebandsprincippet. Må de gamle huse falde, er der dog mulighed for med en rimelig tidsfrist for museerne og en ikke altfor tyngende økonomisk indsats at bevare værdifulde oplysninger for kulturhistorien.

Knud Klem

Engelsk højaristokrati 1558–1641

LAWRENCE STONE: THE CRISIS OF THE ARISTOCRACY 1558–1641.
Oxford, at the Clarendon Press 1965. xxiv + 841 sider. Pris £ 5.5.0.

En stor artikel i 1941 af den nu afdøde R. H. Tawney – Englands førende økonomiske historiker – åbnede den »storm over den engelske gentry«, som siden da har raset i ellers fredssommelige fagtidsskrifter. Og selvom den til tider overmåde temperamentsfulde diskussion ikke har været fri for den grumhed, som kan skæmme akademiske opgør, har den utvivlsomt været ganske velmotiveret ved at gribe ind til kernen af et problem af central betydning for Englands historie i 16. og 17. århundrede, baggrunden for revolutionen i 1642.

Udgangspunktet for Tawneys undersøgelse af den engelske gentry – et begreb, som meget upræcist lader sig oversætte ved lavadel – gik ud fra den ganske simple og alment accepterede iagttagelse, at revolution må betragtes som udløsning af latente, sociale eller andre spændinger mod utidssvarende eller urimelige samfundsmæssige eller politiske rammer. I dette tilfælde fandt Tawney sammenhængen deri, at gentry'en repræsenterede en økonomisk hastigt ekspanderende, social gruppe i modsætning til den gamle højadel, som hverken økonomisk eller på anden måde

havde været i stand til at beskikke sit bo. Gentry'ens succes berøede for Tawney på, at denne gruppe stadig modtog tilskud af friske kræfter og kapitalstyrke fra byernes patriciat, og at den – stadig i modsætning til højadelen – ved driftig udnyttelse af det 16. århundredes højkonjunktur havde skabt sig solid velstand, som ikke lod sig forløse indenfor de bestående samfundsmæssige og politiske rammer. Tawneys synspunkter blev videreført af Lawrence Stone, der beskæftigede sig med det engelske højaristokratis forfald, som han overvejende tilskrev dets tilbøjelighed til at leve over evne, dets gældsstiftelse mere end svigtende sans for udnyttelse af højkonjunktturen.

Det var måske navnlig dette let ungdommelige stridsskrift, der fik engelske og amerikanske historikere til at fare i blækkuset. Hugh Trevor-Roper bestred således ganske simpelt, at der overhovedet havde været tale om en økonomisk ekspanderende gentry; den menige gentry var tværtimod hårdt trængt af højkonjunkturrens pres, og kun et lille fåtal af købmænd og jurister knyttet til hoffet kunde med nogensomhelst ret gøre krav på den tawneyske etikette. Det hovedindtryk, stormen over gentry'en har efterladt, er imidlertid, dels at Tawney's økonomiske problemstilling var for snæver, dels at de metodiske redskaber, der blev anvendt i disse første faser af debatten, har været altfor primitive. Det første aspekt har ført til, at de intellektuelle strømninger og religiøse spændinger nu har fået en central placering i diskussionen. Det andet aspekt beror derimod på, at det enorme kildemateriale, England råder over, ikke lader sig mestre af en enkelt forsker; de detailundersøgelser, som syntesen forudsætter, foreligger simpelthen endnu ikke i tilstrækkeligt stort antal.

Lawrence Stones nye bog må da netop ses under denne synsvinkel; den repræsenterer et stort anlagt forsøg på at overvinde bristende detailviden, som i en vis udstrækning gjorde de tidligste indlæg i diskussionen til mere eller mindre sandsynlige konstruktioner. Men samtidig har den dybdeboring, Stone i de forløbne 15–20 år har haft lejlighed til at foretage, i mange henseender modificeret eller modereret hans synspunkter. Det store værk, som er blevet resultatet af disse meget konkrete studier over det engelske aristokratis økonomiske historie mellem 1558 og 1641, beskæftiger sig imidlertid stadig kun med den ene side af diskussionsemnet, det engelske aristokratis vilkår, medens gentry'en i det højeste toner frem som bimotiv i sammenhængen. Lawrence Stones hovedkonklusion går fortsat ud på, at den engelske højadel i løbet af dronning Elizabeths regeringstid mistede en stor del af sine økonomiske ressourcer og af den politiske prestige, som dens feudale, militære styrke havde forlenet den med. Godstabet og det deraf følgende indtægtstab forklarer forfatteren ligeledes stadig som konsekvens af højaristokratiets umådeholdne levestandard, men han understreger nu samtidig, at det i løbet af den sidste generation inden revolutionen påny lykkedes højadelen ved en kraftanstrengelse at effektivisere udnyttelsen af sine godsbesiddelser og øvrige økonomiske ressourcer, således at krisesymptomerne i praksis blev overvundet inden 1640. At revolutionen ikke destomindre kom, skyldes da, at prestigetabet havde været uovervindeligt, at det veritable massesalg af peerstitler, som Jacob I og Karl I foranstaltede mellem 1615 og 1629 udløste en aldeles ødelæggende despekt omkring hele gruppen, og endelig at de højkirkelige og katolske elementer i højadelen, støttet af regeringens religiøse intolerance, ligeledes undergravede dens position definitivt.

På mange måder imødekommer Lawrence Stones resultater de indvendinger og de nye strømninger, som den videnskabelige diskussion med rette har givet anledning

til. Selvom der fortsat vil kunne rejses berettiget kritik såvel mod de metoder, forfatteren betjener sig af, som mod hans tolkninger, må det retfærdigvis understreges, at hans arbejde i høj grad bærer præg af de erfaringer, han har høstet undervejs, og af de omfattende detailstudier, hvormed han nu efter de mange års forskning i engelske privatarkiver og kamerale kilder kan underbygge sine resultater. Men på den anden side røber bogen også, at der endnu er meget langt igen, før man med nogen ret kan hævde at være ved vejs ende.

Lawrence Stones værk har i England fået en meget blandet modtagelse i fagkredse, der stadig har hæftet sig ved de metodiske brist og tolkningsmæssige inkonsekvenser i hans arbejde. Man har først og fremmest påpeget, at Lawrence Stones eget materiale snarere sandsynliggør end modbeviser muligheden for, at det engelske aristokratis godsdrift har været fuldt velorganiseret og rentabel, og at forfatterens beregninger bærer præg af en noget forhastet generalisation. Indvendingerne har været fuldt berettigede, selvom heller ikke kritikken har formået at sætte nogen anden tolkning i stedet eller at løse diskussionen af det noget insulære plan, der – måske med undtagelse af Tawney – har præget den. Uden her at gå i enkeltheder er det dog allerede på grundlag af det nu fremlagte materiale muligt at dokumentere, at det økonomiske forløb i hovedtrækkene synes at tegne sig nogenlunde ensartet for højarkistokratiets og gentry'ens godsdrift, og har der været tale om krisefænomener i årtierne omkring 1600, er de snarest af almen, nordvesteuropæisk karakter end specielt engelske.

Overfor så hård kritik kan det synes at være en ringe trøst at fremhæve, at Lawrence Stones bog repræsenterer en enorm arbejdsindsats. Men den hæver sig ubetinget over den normale flidspræstation. De engelske bibliotekers og arkivers udtømmelige fylde af private dokumenter har nemlig gjort det muligt for forfatteren at samle og tolke et materiale, at give analyser, der i sine elementer helt overbevisende og sikkert ganske uomstødeligt klarlægger samtidens eget syn på den sociale gruppering og omgruppering i England mellem midten af det 16. og midten af det 17. århundrede. De idéhistoriske kapitler i Lawrence Stones værk, hans undersøgelser over titel-inflationen 1615–1629 og over det engelske aristokratis uddannelse, dets levevis og dets demografiske ejendommeligheder har ganske ubetinget bragt udforskningen af hele dette centrale emneområde et meget langt skridt videre. Der vil sikkert også i denne henseende kunne påpeges visse svagheder, navnlig måske fordi trådene ikke samles til en absolut helhed, og fordi analyserne ikke i tilstrækkeligt omfang tager hensyn til den sociale mobilitet, som i England synes at have været betydeligt stærkere end i de privilegiebundne samfund på kontinentet. I virkeligheden repræsenterer de analyser, Lawrence Stone således har fremlagt, dog en meget betydningsfuld forskningsmæssig gevinst.

Lawrence Stones store værk har endnu engang demonstreret, at de overvældende vanskeligheder, det store materiale stiller historikeren overfor, ikke lader sig løse ved enkeltmands indsats; og bogen har – ligesom iøvrigt de seneste forsøg i samme retning herhjemme – godtgjort, at vejen fremad ikke ligger i forsøg på at skabe syntese, men må banes gennem et uvejsomt og møjsommeligt terræn af detailundersøgelser, inden syntesen lader sig opbygge. Den hidtidige diskussion har allerede udløst en lang serie af enkeltundersøgelser, hvoraf kun få endnu er publiceret, men de seneste års studier har samtidig røbet, at engelsk forskning er i færd med at affinde sig med denne nødvendighed.

E. Ladewig Petersen